

Тиодор Р. Росић
Универзитет у Крагујевцу
Факултет педагошких наука у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК: 821.163.41.09-342 Вукићевић И.
ИД БРОЈ: 208614156
Оригинални научни рад
Примљен: 25. децембар 2013.
Прихваћен: 21. април 2014.

МИТОПОЕТИКА У БАЈКАМА ИЛИЈЕ И. ВУКИЋЕВИЋА

Апстракт: У раду се¹, применом митопоетичке методе и методе текста, анализирају митолошке структуре и представе у бајкама Илије И. Вукићевића. Циљ рада је да се укаже на естетске вредности и њихову неправедну запостављеност, а задатак да се истраже архетипско и симболичко у Вукићевићевим бајкама и њихове сижејне и композиционе компоненте, односно митопоетичке доминанте. Истраживање треба да покаже естетске вредности бајки Илије И. Вукићевића. Рад има и практичну вредност у рецепцији разматраних бајки.

Кључне речи: митопоетика, бајка, митологеме, архетип, поетски простор, фантастичко

1. Рад је посвећен истраживању митопоетичких структура и симбола у бајкама Илије И. Вукићевића. Митопоетика секао део поетике бави питањима иманентне, унутрашње, имплицитне поетике. Истражује не само појединачне поетске митологеме, већ је усмерена на реконструкцију митопоетичког модела света, реализованог кроз митологеме, симболе, архетипове и поетски простор.

1.1. Митопоетско тумачење бајки Илије И. Вукићевића не претендујена тотална митопоетичка истраживања система мотива, митологема, поетског простора, архетипова, посебне врсте митолошког мишљења и ритуала, већ на митопоетичку анализу и откривање космогонијских и есхатолошких идеја, мотива, система митологема и бинарних опозиција у структури времена и простора. При митопоетичкој анализи указује се на митологеме и архетипове као фигуративно-симболичке феномене човекове психе.

1.2. У раду се истражују представе о фантастичним бићима, систем веровања о свету, архаични погледи на свет и облици мишљења. Циљ рада је

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структуре савремене српске језика* који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

да се покажу национални фолклорни извори коришћења митолошке грађе у бајкама Илије И. Вукићевића, али и њихове естетске вредности.

1.3. Задаци истраживања су усмерени на откривање митопоетичких доминанти текста, повезаноститема и мотива Вукићевићеве приче с митом као представом, народном књижевношћу, библијским изворима и њихове-књижевне актуализације.

1.4. Једна од полазних теза у раду јесте да Илија И. Вукићевић ни изблиза нема оно место у историји српске књижевности које би он својим стваралаштвом требало да има. Приступа се потом разматрању поетичких доминанти унутар бајки овога писца; тумаче се проблеми интерпретације митопоетичке слике света, митологеме, архетипови, схватања времена и простора умитопоетичкој слици света. Интерпретирају се етичка питања правде и праведништва, мотив уговора с ђаволом, демонолошке компоненте дела, елементи хумора и ироније.

2. Илија И. Вукићевић је занемарен писац. Тачан је суд Милисав Савића да у „књижевно-историјским прегледима или га нема или заузима споредно место, као занимљива али узгредна, неостварена књижевна појава“ (Савић: 2012: 49).

2.1. Скерлић га у *Историји нове српске књижевности* као писца и не помиње, већ као уредника књижевног часописа „Дело“ у 1894. години. Деретић запоставља његове фантастичке приповетке и доводи га у везу са српском реалистичком прозом и под утицај Лазе Лазаревића (Деретић 1990: 177).

2.2. Као писац фолклорне фантастике Вукићевић није боље прошао ни у тумачењу својих савременика. Његове бајке довођене су у везу са његовом лектиром и страним утицајем током боравка у Женеви 1894. године. Говори се о „примљивости Вукићевићевој према туђим утицајима, о недовољној самосталности, недовољно снажној оригиналности“ (Љ. Јовановић, у: Илија Вукићевић 1901: XXVIII). Потпуно је пренебрегнута њихова изворнонационална компонента.

2.3. Знатан помак у тумачењу књижевноуметничког дела овога писца представља текст Драгана Бошковића „*Ониолошке претпоставке бајковитијој светиа Илије Вукићевића*“ (Бошковић 1998). Тај текст заснован је на онтолошком књижевном приступу, а посвећен је проблематизовању дихотомије између фантастичног и реалистичког приповедачког обрасца у осам бајковитих прича овога писца.

2.3. Праву књижевну ревалоризацију као писац Вукићевић има објављивањем *Најлепших прича Илије Вукићевића* (Просвета 2003), коју је приредио Милисав Савић. У том избору нема ниједне реалистичке приче, а има фантастичких прича и бајки. Савић даје високу књижевну оцену Илији Вукићевићу као писцу фолклорне фантастике: „Вукићевић је први српски

писац (занемаримо ли Глишића чије су вампирске приче настале под директним Гогољевим утицајем) који је на релевантан, односно модеран начин увео народну, фолклорну фантастику у прозу. Без Илије Вукићевића нема ни Момчила Настасијевића ни Милете Јакшића, а ни неких потоњих писаца исте оријентације“ (Савић: 2012: 49).

Савић, супротно тврдњама Вукићевићевих савременика, истиче оригиналност Вукићевића као бајкописца. Он показује како је Вукићевић „модификовао Вукову народну бајку, успевши да створи своју, самосвојну, високих књижевних вредности, са значењима намењеним не само млађој читалачкој публицивећ и оној одраслој“ (Савић 2012: 50).

3. Митопоетичка слика света представља сведено представљање идеја о свету. Митопоетички модел света треба разумети као човеково вансубјективно окружење, али и као могућност човекове интеракције с природом. Писци из тог света преузимају одговарајуће митологемичне елементе, односно елементе митолошког материјала и реорганизују га, ревидирају и преобликују. Традиционални митолошки материјал из митолошких представа, легенди, прича и предања у ауторским књижевним делима бива коришћен у даљем моделовању бескрајног тока слика и симбола.

3.1. Митолошки материјал из народне традиције, предања, веровања и прича користи и Илија И. Вукићевић, било да је реч о митологемама на нивоу мотива, ликова, било да је реч о сужеима у митској причи. Он то чини у бајкама: „Страшан сан“, „Лековит штап“ (Босанска вила, 1894, 1895), „Мала вила“ (Војислављева споменица, 1895), „Проклета лепота“, „Ђаво и девојка“ (Бранково коло, 1895, 1896), „Цар Горан“ (Зора, 1896), „Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу“ (Братство, 1896), „Срце“ (Летопис Матице српске, св. 194, 1897), али и у фантастичним и алегоричним причама, каква је, рецимо, „О селу Врачима и Сими Ступици“ (Дело, 1895). Реч је о бајкама и причама са примесама психолошке и окултне фантастике и алегорично-параболичним приповеткама (Иванић 1989: 349). Уместо угледања и неоригиналности, коју су му савременици приписивали, у Вукићевићевим бајкама и фантастичким причама „има много грађе из народних веровања и предања“ (Ј. Јовановић, у: Илија Вукићевић 1901: XXIX).

3.2. У бајкама Илија И. Вукићевић обилато користи митопоетичке мотиве о правди и праведнику. Има много варијанти прича с мотивом о правди и праведникуутканих у редослед догађаја у наративу. Најчешће су хришћанског порекла. Парадигматична је у том погледу бајка „Срце“. У њој се приповеда о старцу чиста срца и праведне душе (Вукићевић 331²).

У суже приче уплетен је и мотив судбине:

² Надаље се наводе само бројеви страна, не и пишичево презиме.

И рече му судбина кроз сан: „Доћи ће теби весник! Чекај га само! И ти ћеш доћи мени“. (331)

Весник је девојче, лепа Плава Љубичица, чиста срца као и старац. Треба да нађе „срцу друга по срцу“ (337). Све док се то не деси праведни старац се не може растати од овоземаљског живота.

3.3. Поред старца доброг срца и праведне анимистичке душе, актери догађаја у сужејном митопоетичком току бајке су цвет-девојче Плава Љубичица, просци: богат трговац и сиромашни младић – високи и витешки Кајица. Ти бајковни јунаци решавају препреке и задатке етичке природе.

3.4. Најбољем просцу треба да припадне рука Плаве Љубичице. Они најпре настоје да за Плаву љубичицу изаберу дар. Трговац даје од злата јабуку, а сиромашни младић, немајући блага ни злата, даје себе. Као заштиту трговац јој понуди кулу од гвожђа, злато и драго камење, а младић уместо гвожђа десну руку и срце своје. Пошто „срце вреди више од богатства. Али и богатство може да чини добра дела“ (342), просци добију задатак да годину дана сваки за себе чини добра дела.

3.5. Уместо хришћанског милосрђа и доброте, трговац се после годину дана хвалио како је нед живот јер овај од њега није хтео да прими „грешне паре“; разматао се златом и огромним благом. А Кајица је лечио, хранио и умивао оболелог богаља, напојио слепог, окрепио „страшну и прекомерну Старост“ у пећини, аветног хиљадугодишњег старца коме је Судбина прорекла да ће умрети онда кад му ко „из чисте љубави учини добро дело“ (346). Старац је умро, а доброта његовог срца је прешла на младића.

3.6. Хришћански мотиви доброте, правде и праведности кулминацију имају у крају бајке. Ушкрињи, коју је старац пред смрт младићу даровао, било је срце које „носи љубав и пакост“ (347). Чим отворе поклопац, из шкриње излети љубав и падне на Кајицу и Плаву Љубичицу, а пакост падне на богатог трговца и претвори га у црну пару која ишчезне. Праведни старац умре, а живот у љубави наставе племенити Кајица и девојка Плава Љубичица.

3.7. Несумњив је библијски подтекст појединих сужејних елемената бајке и сасвим очигледни библијски мотиви о правди, добру, злу, грамзивој охолости:

Ко се узда у богатство своје, пропаће, а праведници ће се као грана зеленећи (Приче Соломонове 11, 28).

Гријешне гони зло, а праведницима се враћа добро (Псал. 32,10).

Срећа се безбожниковом свршује безбожниковом смрћу (Псал. 49).

3.8. Мотив среће доминантан је у бајци „Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу“ (227). Тај мотив је, заправо, и главни мотив, односно тема ове бајке. Њена грађа не апострофира предање и приче о Усуду који има особине врховног бога, већ персонификована Срећа, односно „девојка, од чије

вредности... зависи живљење, напредак сваког појединца“ (Чајкановић 1994: 253). Фантастички елементи ове бајке преузети су из народних предања и веровања. Такав је случај и са митологемама на нивоу ликова, сижеа о потрази за срећом, као и другим елементима.

4. Мотиви глупости, хумора и глупирања у Вукићевићевом митопоетичком систему засновани су на феноменологији лудости. Репрезентативна је у том погледу његова бајка „Страшан сан“. У тој бајци Ћоса, добропознати лик из наше народне приповедне књижевности, сања да је на небу, затим у паклу, па у рају, да би се спасоносно пробудио на земљи. Митолошко-библијског подекста је његово суочавање са добрим делима, слабостима и гресима.

4.1. Приче о праведнику повезане су са темама о глупирању и глупости које су проткане и елементима хумора („Лековит штап“ 285, „Страшан сан“ 273), а прича о глупости и лакомислености са уговором с ђаволом („Проклета лепота“ 303, „Ђаво и девојка“ 309), односно мотивом продаје душе.

4.2. Сучељавање добра и зла, светлости и таме, левог и десног, хронотопа по вертикали и по хоризонтали, мира и хаоса – у сталној је акцији и борби. Опозиција добра и зла, позитивних и негативних ликова веома је присутна у митопоетици Вукићевићевих бајки. Традиционални мотиви добра и зла, карактери јунака у Вукићевићевим бајкама бивају модификовани – зло се претвара у игру маске и маскенбал („Ђаво и девојка“, „Проклета лепота“). Такви мотиви се често повезују с другим, рецимо хришћанским, и добијају допунска значења.

4.3. Вукићевић не уводи само националне митолошке мотиве, попут мотива о окамењеној девојци („Проклета лепота“). То је преобликовани мотив из грчке митологије о Нарцису. Он говори о стваралачким потенцијалима овога писца који, и кад преузима поједине митологеме, као препознатљиве елементе митског материјала, кроз уношење националних елемената ревидира дати материјал.

5. Анализа демонолошких мотива у митопоетици Вукићевићевих бајки омогућује да се утврди како се и друге инваријантне митолошке приче варијантно остварују. Поред мотива уговора с ђаволом („Проклета лепота“), ту је и мотив Кушача и Искупитеља, тј. ђавола, девојке и Светог Аранђела („Ђаво и девојка“). У демонолошке мотивемитопоетичког система Илије И. Вукићевића, поред митопоетике сижеа уговора човека с ђаволом, укључују се и мотиви зла, лудила, различите демонске силе и симболи.

5.1. Ђаво на лествици демона има најистакнутије место. Сусреће се у старој српској религији и митологији, хришћанству, филозофији, уметности и књижевности. Мотив ђавола је веома изражен у Вукићевићевом стваралаштву. Он је кушач и негативна, нечиста сила. Демон је доњег света, мења облик и

воли игру, „непријатељ људски, персонификација греха и зла“ (Чајкановић 1994: 288).

5.2. Многе представе о овом демону у књижевној обради Вукићевић је преузео из хришћанске догматике. Међутим, у оним својим најбољим творевинама, попут бајке „Ђаво и девојка“, он задржава недогматску дистанцу, па и хуморан став. То се нарочито односи на говорну формулу (лајтмотив) коју изговара девојка током одолевања искушењу демона „Где ће ђаво с девојком! (312 и даље), која се, кад не одоли искушењу, преобрази у: „Може ђаво с девојком!“ (315 и даље).

5.3. Из народног предања и митологије Вукићевић преузима и стваралачки надограђује ређе безличне демоне и божанства (ветар, ћук, једнорог итд.), а чешће демоне у људском или полуљудском облику – ђаволе, виле, змајеве, баукове итд.

5.4. Бајка „Мала вила“ (213) одликује се приповедањем у првом лицу једине, али „удвојеном, јер прича није ништа друго него дијалог између приповедача и слушаоца који поставља питања“ (Савић 2012: 52). Такав вид приповедања народна бајка нема, што је веома велики допринос ауторској бајци.

5.5. Вукићевић је написао и бајку о змају „Цар Горан“ (319). У тој бајци парафразира се мит о цару Тројану, божанству доњег света, великом љубавнику (Чајкановић 1994: 78), што је својствено за сва хтонична божанства (Чајкановић 1994: 180). Као и у митолошкој представи о овом демону, и у Вукићевићевој бајци змај Горан је ноћни коњаник, јер се боји сунца да га не растопи. Оно по чему се сижејни ток ове приче разликује од оне Вукове о Тројану који ноћу на Сави љуби девојке, или било које митолошке представе о Сребрном Цару, како се овај змај такође зове, јесте увођење лика мужа-рогоње, који, упркос симболици свога имена Гвозден, поступа кукавички – бежи ноћу јер се плаши змаја који посећује његову жену и пије његово вино. Наспрам гротескног лика оца, дат је лик његовог нејаког сина који надмудри, савлада змаја и страда.

5.6. Допунска значења добијају симболи ветра и воде, а посебну симболику у Вукићевићевим бајкама имају боје: црна, бела, плава. Ликови имају особен модел понашања и битно утичу на развој догађаја, а важни су и анимистички знамени и карактеризација јунака.

6. Митопоетички простор у бајкама Илије И. Вукићевића има посебан статус и одликује се: фантастиком, митологијом, поетичношћу. Убајкама овога писца функционише простор свакодневног живота, али често само као оквир, а позорница су окултни призори и догађаји из живота јунака.

6.1. Постоје јасни критеријуми за разликовање митопоетичког простора (као простора мита) од реалног или физичког простора. У свим сегментима његових бајки нема места где се не би знало где је нешто и где се нешто дешава.

Чак и ако је неодређено место, увек ће се наћи неки појам који лоцира радњу: град, кућа, трг, језеро, итд.

6.2. Простор може бити затворен (ограничен), отворен и реалан (препознатљив, као што је стварност) и нестваран. Може да се гради вертикално или хоризонтално („Страшан сан“), анабазно (одоздо нагоре), какав је случај у споменутој бајци, али од површине у дубину („Мала вила“). Субјект наратива по правилу се налази у центру, а објекти на периферији. Занимљиве резулате дало би истраживање детаља плана, времена и дужине путовања јунака – од полазне тачке до циља путовања.

6.3. Начин обликовања митопоетичког простора заснован је на субјективној интенцији у преобликовању мита, али, и поред тога, митопоетички простор код Вукићевића упућује на вредности које су ванвременске. У просторном средишту је митопоетички центар, али увек постоји и неискоришћени простор; предвиђен је за дисхармонију и извор сукоба. Писац настоји да дати дисхармонизован митопоетички простор доведе у стање хармоније, које је израз језика и има естетску вредност: простор супротставља тескоби, хармонију хаосу.

6.4. Темпорални аспекти су такође веома занимљиви. Бинарног су карактера: реално–иреално, статичко–динамичко. Временска перспектива казивања и време акције јунака могу да буду: ретроспективни („Мала вила“), циклични, прошлост–садашњост–будућност („Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу“, „Срце“ итд.). Митопоетички простор неодвојив је и од предмета и од времена у коме јунаци живе. Његов садржај и везе стално се мењају. Однос делова у простору је динамичан.

7. Митопоетичко тумачење бајковног текста може да буде: морално, алегоријско и анагогично. Иманентнометодички тумачене су митопоетичке структуре и симболи у бајкама Илије И. Вукићевића. Разматране су поетске митологеме у бајкама овога писца и реконструисан митопоетички модел света и његова реализација кроз митологеме, симболе, архетипове и поетски простор.

7.1. Истраживан је систем мотива, митологема, поетског простора, архетипова, посебне врсте митолошког мишљења и ритуала и анализирани митологеме и архетипови као фигуративно-симболички феномени човекове психе.

7.2. Циљ тумачења представа о фантастичним бићима, систему веровања о свету, погледима на свет и облицима мишљења био је да се истакне национална компонента у коришћењу фолклорних извора и коришћене митолошке грађе у бајкама Илије И. Вукићевића. У раду су истраживане митопоетичке доминанте текста, повезаност тема и мотива Вукићевићеве приче с митом као представом, народном књижевношћу и библијским изворима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Вукићевић (Б. Г.): Илија И. Вукићевић, *Целокућина дела*, књига друга (приредио Јеремија Живановић), Београд: Издавачко предузеће „Народна просвета“.

Бошковић (1998): Драган Бошковић, *Ониолошке претпоставке бајковитије свейта Илије Вукићевића, Књижевна историја*, 106, Београд, 327–348.

Деретић (1990): Јован Деретић, *Крајика историја српске књижевности*, Београд: БИГЗ.

Иванић (1989): Душан Иванић, Фантастика у српској књижевности XVII и XIX вијека, посебан отисак из зборника радова *Српска фантасијска* (научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. XLIV, Одељење језика и књижевности, књ.9), 339–349.

Љ. Јовановић, Илија И. Вукићевић, предговор у: *Људско срце*, приповетке и слике Илије Вукићевића, Београд: СКЗ.

Савић (2012): Милисав Савић, Реалистички магизам у бајкама Илије Вукићевића, *Књижевност за децу и омладину – наука и настава*, зборник радова, (ур.) Виолета Јовановић, Тиодор Росић. Јагодина: Педагошки факултет.

Свјето писмо (2000): Приче Соломонове, Псалми Давидови, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Скерлић (1914): Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Издавачка књижара С. Б. Цвијановића у Београду.

Чајкановић (1994): Веселин Чајкановић, *О врховном боју у старој српској религији*, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон М. А. М.

Чајкановић (1994): Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Београд: СКЗ – БИГЗ – Просвета – Партедон М. А. М.

Tiodor R. Rosić

University of Kragujevac

Faculty of Education in Jagodina

Department of didactic and methodology

MYTH AND THE POETIC OF ILIJA M. VUKIĆEVIĆ

Summary: In the paper we analyse the mythic structures and performances in the fairy tales of Ilija M. Vukićević. We apply the mythic and poetic method and the method of text analysis as well as the archetype and symbolic elements in Vukićević's fairytales, its compositions elements and myth and poetical dominants. The paper point out to these fairy tales' aesthetical values and theirs unfairly negligence.

Key words: myth and poetic, fairy tale, archetype, poetic space, fantastic